

blematiky, než že mnohé další perspektivy a výzkumná témata se tentokrát do čísla nevešla. Časopisy jsou koneckonců od toho, aby se v nich psaní o jednu načatých závažných tématech rozvíjelo stále dále.

Marek Skovajsa

Niklas Luhmann: *Sociální systémy.*

Nárys obecné teorie

Brno, CDK 2006, 550 s.

Kniha Niklase Luhmanna *Sociální systémy*, jež se k nám v českém překladu dostává s více než dvacetiletým zpožděním (první německé vydání je z roku 1984), patří dnes mezi nejrespektovanější pokusy o odvrácení krize, do níž se sociologická teorie dostala v osmdesátých letech minulého století. Po intelektuálním vzepětí konce šedesátých let a takzvané „válce škol“ z let sedmdesátých se v sociologii v první polovině osmdesátých let ohlásil „návrat“ velké teorie, jehož hlavními protagonisty byli Jeffrey C. Alexander (zejména díky své čtyřsvazkové *Teoretické logice v sociologii*), Jürgen Habermas (*Teorie komunikativního jednání*), Anthony Giddens (*Strukturační teorie*) a bezpochyby také Niklas Luhmann, jehož *Sociální systémy* jsou shodou (snad příznivých) okolností také první do češtiny přeloženou velkou sociologickou teorií.

Nutno říci, že v uvedené skladbě autorů, jejichž výčet je pochopitelně neúplný, zaujímá Luhmann v kontextu vývoje sociologické teorie specifické postavení. Ve svém v mnoha ohledech avantgardním přístupu se zřetelně staví mimo dosavadní sociologickou tradici, radikálně odmítá tehdejší vnímání sociologické teorie, jež byla často redukována na v podstatě rituální výklad klasiků, a vznáší pro mnohé zcela nepřijatelný nárok na rozpracování univerzální teorie pro sociologické studium společnosti. Díky razanci a neústupnosti svých nároků je jeho role v dějinách sociálněvědního myšlení vnímána rozporuplně: na jedné

straně stojí ti, kteří jej označují za „cynika“ (kupříkladu Lyotard), na straně druhé zase ti, kteří jej považují za „jediného skutečného génia v sociálních vědách“ (kupříkladu Fuchs).

V *Sociálních systémech* Luhmann (autor více než 30 knih a 150 odborných článků, dohromady 14 tisíc tištěných stran) podal nejsoustavnější vyjádření své systémové teorie, představil její pojmovou výbavu a naznačil svou verzi, jak dostat sociologickou teorii ze slepé uličky, do níž se dostala, když odmítla a znechtěla Parsonsův koncept teorie. Parsonsovský projekt obecné teorie Luhmann ovšem přebírá, zjednodušeně řečeno, v onom pro mnohé problematickém místě, v němž se Parsons stále více přiklání k „dehumanizované“ vnější systémové perspektivě a do svého teoretického rámce vnáší koncepty z biologie, kybernetiky, psychologie, teorie evoluce apod.

Luhmann také výslovně navazuje na „parsonsovský“ pokus o vytvoření konceptuálního rámce, s jehož pomocí bude možné budovat obecnou teorii společnosti, a to nikoli teorii některé konkrétní (empirické) společnosti, nýbrž teoretický a deskriptivní rámec pro výklad společnosti coby komplexního systému komunikací. Původní Parsonsův zájem o rozpracování teorie sociálního jednání ovšem Luhmann nesdílí. Obecnou teorii jednání rozpracovávat nechce: takové pokusy jsou pro něj přespříliš provázané s teoriemi subjektu vycházejícími z vědomí postulovaného konkrétního nebo naopak transcendentálního subjektu (jehož existenci vyvrací ironickou poznámkou: který z těch pěti miliard to je?). Jedině coby aktivní, kompetentní, kreativní, reflexivní aktér (jak jej pojímají Habermas či Giddens) jej programově nezajímá: výchozím referenčním bodem systémové analýzy je nikoli poznávající či jednající subjekt, nýbrž sebereferenční systémy.

Systémová teorie se obrací od představy privilegovaného (fenomenologického) poznávajícího subjektu i od představy konkrétního aktéra k představě sebereferenč-

ních systémů, neboť to není subjekt či aktér, „kdo vytváří jednání“. Klíčovou otázkou se stává, jak se jednotlivé systémy sebeorganizují a zejména jak redukuje komplexitu v rámci sebe samých a svého prostředí. Kantovská otázka, jak subjekt může objektivně poznávat skutečnost, je v luhmannovské expozici problému převedena na otázku: „Jak je možná organizovaná komplexita?“. Aby sociologická teorie mohla tuto otázku promyšleně rozvážit, potřebuje novou kostru, neboť její vlastní pojmová výbava na takovýto úkol nestačí. Je tudíž nezbytné teoreticky využít některé konceptuální inovace z jiných disciplín, jež se otázkou sebeorganizace systémů, redukce a organizace komplexity zabývají, a přesadit je do (nově pojaté) sociologické teorie.

Sociologická teorie se podle Luhmanna dostala na scenář, když spolu s Parsonsem potlačila i zájem o interdisciplinární dialog. Jediným kandidátem zprostředkování obnovy interdisciplinárního kontaktu je přitom pro něj paradigmatický obrat v systémové teorii, jehož prostřednictvím chce do obecné sociologické teorie integrovat přístupy a koncepty z oborů jako evoluční biologie, kybernetika, teorie informace, moderní fyzika, teorie obecných systémů, neurofyzilogie, psychologie chování, kognitivní vědy či matematické modelování. Nové i (reformulované) staré pojmy mu přitom mají umožnit rozpracování teoretického rámce, jenž se obejde bez fikce vnějšího (nepozorovaného) pozorovatele, popíše a vysvětlí logiku sebeorganizace komplexních vzájemně propojených sociálních systémů.

Luhmann přejímá také parsonsové vymezení teorie coby určitého systému pojmů i cíl teoretické proměny kategorií v jejich novém (vzájemném) uspořádání. Projekt sociologické teorie společnosti musí dostat podobu systematické analýzy určitého souboru pojmů vztažených k *velké* teorii systémů, jež vychází ze silné ontologické, epistemologicky nezpochybnitelné, (předpokladové) teze, že „existují systémy“ (s. 25).

Bez obecného konceptuálního rámce zkrátka není teorie možná a bez systematické analýzy vzájemných vztahů a uspořádání pojmů není možný ani žádný projekt teorie. Výchozí předpoklad existence systémů je v Luhmannově expozici brzy doplněn dovětkem, že „existují sebereferenční systémy“ (s. 26) a v následující formulaci systémové teorie přidává další (konceptuální) charakteristiky: existují „sebereferenční, autopoietické, sebeorganizující se“ systémy.

Zřejmě nejproslulejší Luhmannovou pojmovou inovací se stalo přenesení pojmu „autopoiesis“ (mluví se o „autopoietickém“ obratu) z evoluční biologie (Maturana, Varela) na půdu sociologické (systémové) teorie. Pojem „autopoiesis“ Luhmannovi umožňuje popsat procesy „sebereprodukce“ jednotek (sebereferenčních) systémů, a to se silnými poznávacími a vysvětlovacími nároky typu: buď je to *tak* nebo *tak*. Jak to krystalicky čistě formuluje ve své knize *Essays on Self-Reference* [1990: 12–13]: „Teorie autopoietických systémů vyjadřuje situaci binární volby. Systém buďto ve své autopoiesis pokračuje, nebo nepokračuje. Neexistují žádné stavy mezi, žádné třetí stavy. Žena může být těhotná, či nikoli, nemůže být trochu těhotná ... Systém postrádá jakoukoli sebezpřekračující schopnost ... Sociální systém může pouze komunikovat. Žijící systém může pouze žít“.

Vycházíme-li z „elementární operativní roviny systému“, brzy zjistíme, píše Luhmann, že „komunikaci a jednání nelze oddělit a že tvoří vztah, který lze chápat jako redukci vlastní complexity. Elementárním procesem konstituujícím sociálně jako zvláštní realitu je proces komunikace. Tento proces je sice možné rozkládat na jednotlivá jednání, nicméně „sociální systémy nejsou ... vybudovány z jednání ...“, jsou do jednání rozkládány a touto redukcí získávají konektivní bázi pro další komunikační procesy“ (s. 160–161). Luhmannovo pojetí komunikace se radikálně rozchází s dosavadní sociologickou tradicí, zvláš-

tě pak se sociologickými teoriemi jednání a komunikace, jež dosud předpokládaly „jednajícího“ či „komunikujícího“ aktéra, jedince, vědomí či subjekt, k němuž je možné jednotlivá (skutečná nebo možná) jednání či jednotlivé komunikativní akty přiřazovat. V perspektivě systémové teorie je však jedinec (sociálně) bezvýznamný: „komunikovat může pouze komunikace“, jak to Luhmann pregnančně vyjádřil ve své knize *Theories of Distinction* [2002: 156].

Jak již bylo řečeno, Luhmannova systémová teorie chce poskytnout konceptuální rámec pro sociologickou analýzu společnosti, jež se nerozpadá na konkrétní jedince, aktéry či subjekty; není to teorie některé konkrétní (empirické) společnosti, nýbrž rámec pro analýzu (současného) komplexního „depersonalizovaného“ světa, jenž vyžaduje systémovou organizaci. Společnost (každá, nejen současná) je sociální systém, jenž je nucen pozorovat sebe sama v aktu komunikace. Společnost coby seberefereční autopoietický sociální systém je *komunikace*. „Kromě komunikačního systému společnosti neexistuje žádná komunikace“ (s. 50). Každý akt komunikace je nahodilý (v Luhmannově smyslu rozuměj ani nemožný, ani nutný). Ovšem jedině prostřednictvím komunikace se můžeme dobrat řešení klíčového problému nahodilosti každé zkušenosti či jednání v rámci systematické teorie, jež si za svůj cíl klade výklad logiky vývoje (sebeprodukce) společnosti, a to z nahodilé perspektivy pozorovatele.

Každá komunikace je u Luhmanna selektivní a nahodilá, což jej „nutně“ směřuje k nové (poparsonsové) konceptualizaci takzvaného problému „dvojité kontingence“ interakce, tedy skutečnosti, že jednající, jenž (nikdy) není v sociální oblasti izolován, je nucen formovat určitá očekávání spojená s (očekávaným) jednáním druhého. V Luhmannově systémové teorii nemůže být problém „dvojité kontingence“ interakce, jednání a zkušenosti vyřešen podobně jako v teorii Parsonsové (nebo Ha-

bermasově, jež se odvolává na komunikativní konsenzus): tedy s ohledem na apriorní konsenzus zaručený sociálními (respektive kulturními) hodnotami či normami, pravidly jednání či normativní strukturou očekávání.

Sociální řád se neustále proměňuje a tato jeho nepředvídatelnost a nestabilita je (paradoxně) jediným zdrojem jeho stability. Parsons, říká Luhmann, zahrnul „řešení problému dvojité kontingence do pojmu jednání, a to tak, že považuje normativní orientaci s předpokladem konsensu za nezbytný příznak jednání“ (s. 124). Problém „dvojité kontingence“ ovšem (analyticky) prostřednictvím konceptu jednání vyřešit nelze, z perspektivy obecné systémové teorie je nezbytné přeformulovat jej ve vztahu k principu „řádu z šumu“: „Nic nás nenutí k tomu, aby řešení dvojité kontingence bylo hledáno výlučně v již existujícím konsensu, tedy výlučně v sociální dimenzi“ (s. 125). Normativní očekávání či orientace, sdílený hodnotový konsenzus nelze zajistit předem, v konečné analýze je řád nepravděpodobný. Jak to vyjádřil Stephan Fuchs ve své recenzi anglického vydání *Sociálních systémů* v roce 1997 (*Contemporary Sociology*, Vol. 26, No. 1, s. 118): „důvodem, proč je komunikace a společnost vůbec možná, je ve skutečnosti to, že druhým *nesdělujeme* (nekomunikujeme), co si o nich opravdu myslíme“.

Systémová teorie Niklase Luhmanna potlačuje a vytěsňuje perspektivu (zúčastněného) aktéra, což z hlediska dějin sociologie může vypadat jako rána pod pás. Chce být antihumanistická, antiindividualistická, antipozitivistická, antiidealistická a radikálně konstruktivistická. Proklamativně přijímá paradoxní povahu jak sebe samé, tak i okolního světa. Paradoxy vlastní formulace ovšem nevnímá jako krok k rezignaci, naopak, předpokládá je jako výchozí body své analýzy. Není tu „řád“ a „šum“, jež je zapotřebí eliminovat. Teoretický „řád“ může vzniknout pouze z „šumu“ pojmů a kategorií, které se neustále